

**UNIVERZA V LJUBLJANI
TEOLOŠKA FAKULTETA**

Jonas Miklavčič

**ETIKA TEŽAVNE SVOBODE PRI
LÉVINASU**

DIPLOMSKO SEMINARSKO DELO

Ljubljana, 2016

**UNIVERZA V LJUBLJANI
TEOLOŠKA FAKULTETA
UNIVERZITETNI DVODISCIPLINARNI
ŠTUDIJSKI PROGRAM PRVE
STOPNJE TEOLOŠKI ŠTUDIJI**

Jonas Miklavčič

**ETIKA TEŽAVNE SVOBODE PRI
LÉVINASU
DIPLOMSKO SEMINARSKO DELO**

Mentor:izr. prof. dr. Edvard Kovač

Ljubljana, 2016

ZAHVALA

Rad bi se zahvalil vsem, ki so me pri pisanju diplomskega seminarskega dela spodbujali in mi bili v pomoč.

Posebna zahvala gre izr. prof. dr. Edvardu Kovaču za strokovno pomoč, vsa pojasnila in razumevanje.

Zahvalil bi se tudi svoji družini, ki mi je študij omogočila in mi na poti bila v oporo.

Hvala.

KAZALO

1. UVOD.....	1
2. BIOGRAFIJA	3
3. VPLIVI	5
3.1 FENOMENOLOGIJA.....	5
3.1.1 EDMUND HUSSERL.....	6
3.1.2 MARTIN HEIDEGGER	6
3.2 JUDOVSTVO	9
3.2.1 RABINSKO JUDOVSTVO	9
3.2.2 VZGOJA.....	10
3.2.3 ETIČNI ODNOS	11
3.2.4 OBRED.....	12
4. ETIKA	14
4.1 NASILJE.....	14
4.2 DRUGI.....	15
4.3 OBLIČJE.....	15
4.4 ODGOVORNOST	17
4.4.1 ODGOVORNOST ZA DRUGEGA.....	17
4.4.2 IZVOLJENOST.....	18
4.4.3 OPTIMIZEM IN NEENAKOST.....	18
SKLEP	20
POVZETEK.....	22
REFERENCE.....	24

1. UVOD

Cilj pričujočega diplomskega seminarskega dela je oris Lévinasove etike, ki jo sam predstavi v zbirki esejev z naslovom *Težavna svoboda*. Osredotočili se bomo predvsem na prvo poglavje *Onstran patetičnega*, saj je posvečeno esejem, ki so neposredno vezani na Lévinasovo etiko, ob enem pa nam bo kot pomemben vir služilo tudi Lévinasovo delo *Etika in neskončno. Čas in drugi*.

Po predstavitvi avtorja samega, sem v prvem delu naloge najprej predstavil fenomenologijo in judovstvo, ki sta za razumevanje Lévinasove etike ključna. Predstavitev teh dveh pojmov se zaradi omejenosti obsega diplomskega seminarskega dela ne bomo lotili celostno, pač pa ju bom poskušal prikazati zgolj v odnosu do Lévinasa in njegove misli. A ker imata omenjena pojma pri Lévinasu tako pomembno vlogo, ker sta neposredno vezana na etiko, in ker (predvsem judovstvo) bistveno zaznamujeta delo *Težavna svoboda*, bo ravno njima vseeno posvečen precejšen del pričujočega diplomskega seminarskega dela.

V jedru naloge sem želel poleg fenomenologije in judovstva predstaviti najpomembnejše pojme, ki so ključni za razumevanje Lévinasove misli, filozofije in etike. Cilj je torej bil oris pojmov kot so »sakralno«, Drugi, obličje, odgovornost. Ti pojmi so pri Lévinasu med seboj neločljivo povezani. Ravno to je razlog, da jih je najlažje pojasnjevati skozi njihov medsebojni odnos. Hkrati pa to tudi pomeni, da je njihova sistematična zamejitev in izolirana pojasnitev izredno težka. Kljub poskusom, da bi glavne pojme predstavil po kratkih poglavjih, se vedno znova izkaže, da Lévinasova izbira, da namesto v sistematično strukturiranem slogu piše v esejističnem, ni naključna.

V uvodu pa bi rad zapisal še nekaj besed o sami zbirki *Težavna svoboda: eseji o judovstvu* Emmanuela Lévinasa. Kot glavni vir literature mi je služila slovenska izdaja s prevodom Jasmine Rihar in spremno besedo dr. Branka Kluna, ki je izšla leta 2012. V zbirko so vključeni eseji, ki jih je Lévinas objavil v francoskih humanističnih revijah, nekateri pa so tudi transkripcije njegovih predavanj. V zbirki želi Lévinas pokazati, da

judovstvo kljub svoji starodavnosti aktualno in aktivno spreminja in oblikuje današnjo družbo. Poblížje nam želi predstaviti »pravo« judovstvo, ki je rabinsko in se namesto na mistično izkustvo religioznega opira na trezno racionalnost, umnost in intelektualno odličnost judov. Lévinas v tem duhu predstavi temeljno razliko med obema pristopoma in v povezavi s tem tudi razliko med »sakralnim« (vzvišenim, numinoznim) in resnično »svetim«. Kot pravi v predgovoru, je eseje napisal po osvoboditvi Francije, prva izdaja zbirke pa je izšla leta 1963 pri založbi Albert Michel. Čas nastanka esejev ni nepomemben, saj Lévinas po grozni izkušnji druge svetovne vojne in tragedije, ki jo je judovstvo v tem času utrpelo, želi z vrnitvijo k virom (Tora in Talmud) dojeti smisel te tragedije, kakor pravi dr. Klun v svoji spremni besedi. Lévinasov ponoven razmislek o problemu smisla pa je še bolj temeljne narave. Klun zapiše, da »prav izkušnja nedojemljivosti, nemoči, trpljenja in trpnosti postane za Lévinasa izhodiščna za nov premislek o tem, kaj naj bi smisel sploh pomenil, v čem je pravzaprav »bistvo« ali pomen smisla (signification du sens)« (Klun 2012, 397).

2. BIOGRAFIJA

Emanuel Lévinas se je rodil v litvanskem mestu Kaunas 12. januarja 1906. Vzgajan je bil v duhu tradicionalnega judovstva. Kljub temu, da sta starša govorila jidiš (visoka nemščina, ki izvira iz hebrejščine), so doma govorili v ruščini, saj je Litva takrat spadala pod Carsko Rusijo. Lévinasov oče je imel svojo knjigarno in tako je bil Lévinas vse od rojstva obdan s knjigami. Zaradi judovske vzgoje se je naučil brati hebrejsko in bral Toro v izvirniku, prav tako pa je neizmerno rad bral ruske klasike kot so Tolstoj, Puškin in Dostojevski ter preko njih stopil v stik s filozofskimi, eksistencialnimi vprašanji. V dialogu iz prvega poglavja dela *Etika in neskončno* Lévinas sam pravi, da se je s filozofskimi deli srečal šele na univerzi.

Krajše obdobje je Lévinas preživel tudi v Ukrajini, kamor se je z družino preselil za pet let, v času, ko so Nemci med prvo svetovno vojno, leta 1915, okupirali mesto Kaunas.

Pred dohodom v Ukrajino se je mladi Lévinas šolal na ruski gimnaziji, po vrnitvi, v takrat že samostojno Litvo, leta 1920 pa je šolanje nadaljeval na judovski gimnaziji. Na judovski gimnaziji je bil Lévinasov ravnatelj nemškega rodu in ravno on je v mladem mislecu vzbudil zanimanje za nemško kulturo.

Po končani gimnaziji se je odločil za študij v tujini. Čeprav je najprej želel študirati v Nemčiji, pa mu tam niso priznali maturitetnega spričevala litvanjske judovske gimnazije. Lévinas se je posledično odločil za študij v Strasbourgu v Franciji in tam dejansko začel študirati leta 1923. V obdobju, ki ga je preživel v Strasbourgu, se je naudušil nad fenomenologom Edmundom Husserlom. Zaradi vztrajnega zanimanja za Husserlovo fenomenologijo, se je Lévinas leta 1928 odločil, da odide v Freiburg, kjer je želel poslušati Husserlova predavanja. Istega leta je v Freiburgu Husserla na stolici za filozofijo nasledil Martin Heidegger, ki je naredil na Lévinasa še veliko močnejši vtis kot ga je napravil Husserl sam. Kljub temu, da se je Lévinas od Heideggerjeve misli odvrnil v času, ko je Heidegger vstopil v nacional-socialistično stranko, pa je bil vpliv tega nemškega misleca na Lévinasa močan prav vse do konca Lévinasovega življenja.

Lévinas je leta 1930 prejel doktorat, za katerega ga je inštitut za filozofijo tudi nagradil. V tem času je pridobil tudi francosko državljanstvo. Leta 1932 se je poročil z Raisso Levi in z njo imel hči Simone in sina Michäela.

Med drugo svetovno vojno je bil vpoklican v francosko vojsko, v kateri je služil kot tolmač za nemški in ruski jezik. Leta 1940 je bil ujet in kakor mnogi drugi postal vojni ujetnik. V nemškem taborišču je bil zaprt vse do konca druge svetovne vojne. To obdobje je močno vplivalo nanj in na njegovo filozofsko misel. Lévinasova žena in hči sta se med vojno skrivali pri sestrah svetega Vincencija Pavelskega, njegovo v Litvi živečo družino, pa so med vojno pobili nacisti.

Po vojni se je z družino vrnil v Pariz in si obljubil, da ne bo nikdar več stopil na nemška tla. Najprej je bil zaposlen kot učitelj na privatni šoli *Ecole Normale Israelite Orientale*, nato pa je prevzel mesto ravnatelja. V tem času se je posvečal študiju Talmudskih komentarjev. Njegovo prvo povojno delo *Od obstoja k obstoječemu* (*De l'existence a l'existant*) je izšlo leta 1947. To delo je začel pisati že med ujetništvom. Svoje prvo veliko delo *Totaliteta in neskončno* (*Totalité et Infini*) je leta 1961 predstavil kot državni doktorat. Kot univerzitetni profesor je najprej začel poučevati na Univerzi v Poitiersu (1964), nato na univerzi v Nanterru (1967), nazadnje pa je Lévinas predaval tudi na Sorboni (1973).

V času svojega filozofskega ustvarjanja je prejel kar nekaj nagrad, med drugimi Častni doktorat univerze Loyola v Chicagu (1970), nagrado Alberta Schweitzerja za filozofijo (1971) in tudi nagrado Karla Jaspersa (1983).

Umrli je 25. decembra 1995 v Parizu.

3. VPLIVI

Na Lévinasovo misel je vplivalo mnogo dejavnikov. Pri razvoju njegove filozofije so veliko vlogo odigrali književnost (predvsem ruska), izkušnja vojne, čut za bližnjega in tudi posamezne osebnosti, kot na primer Léon Brunschvicg. Kot sem zapisal že v uvodu, pa si bom поблиžje predstavil dva, ki sta ključna. Brez zgoraj omenjenih vplivov bi Lévinas verjetno vseeno stopal po vsaj podobni filozofski poti, brez fenomenologije in judovstva pa verjetno ne, saj je judovstvo prav v središču celotnega dela *Težavna svoboda*, fenomenologiji pa je posvečen precejšen del dela *Etika in neskončno. Čas in drugi*.

3.1 FENOMENOLOGIJA

Fenomenologija je filozofsko gibanje ali smer, katero je v začetku 20. stoletja začel Edmund Husserl. Tekom zgodovine filozofije so jo različni filozofi definirali in razlagali na različne načine. V Leksikonu filozofije pa Sruk zapiše Husserlovo pojmovanje fenomenologije, in sicer: »V Husserlovem opusu je fenomenologija koncipirana kot kritika psihologizma, empirizma, relativizma, subjektivizma in novokantovskega transcendentalizma« (Sruk 1995, 115). Sruk pravi, da naj bi fenomenološka metoda zagotovila avtonomijo filozofije in odločilno vplivala na uveljavitev filozofije kot stroge znanosti. Njen cilj je torej obnova filozofije, kulture in znanosti. Lévinas sam pravi: »V Husserlovem sporočilu me je torej najprej privlačila opredelitev filozofije kot 'dosledne znanosti'« (Lévinas 1998, 28).

Sruk pravi, da so Husserlove glavne štiri razsežnosti fenomenologije: *Opisna fenomenologija*, ki se poslužuje pravila »nazaj k stvarim samim«; *Eidetska fenomenologija*, ki »uveljavlja metodični princip eidetske redukcije in si preizadeva v analizi pojavov opozoriti na vsebino čiste biti, na vsebino torej, ki je neodvisna od materialne danosti« (Sruk 1995, 115); *Transcendentalna fenomenologija*, ki uveljavlja metodično načelo transcendentalne redukcije; *Absolutna fenomenologija*, ta pa po

Srukovih besedah presega transcendentalno subjektiviteto in s tem, ko postane čista znanost, postane tudi absolutna metodologija znanosti.

3.1.1 EDMUND HUSSERL

Protestantski pastor Jean Héring je bil ta, ki je Lévinasa navdušil za Husserla takoj po začetku njegovega študija v tujini. Ko se je leta 1928 Lévinas odločil, da bo o Husserlovi fenomenologiji napisal disertacijo, se je napotil v Freiburg, kjer je Husserl predaval. Husserl je močno vplival na Lévinasov pristop k filozofiji. »S Husserlom sem odkril konkretni pomen same možnosti 'ukvarjati se s filozofijo', ne da bi se s tem na prvi mah zaprl v sistem dogem [...]« pravi Lévinas (Lévinas 1998, 27). Grošelj v svojem članku, ki je bil objavljen v *Anthroposu*, zapiše, da se je Lévinas v svoji filozofiji držal Husserlove metode, ki temelji na vsakdanjem izkustvu in si prizadeva s pomočjo refleksije priti do stvari-na-sebi, poleg tega pa je Husserlova filozofija Lévinasu priskrbela tudi terminologijo, »[...] jezik in analitična sredstva, ki so potrebna za artikulacijo konceptov, kot so zavest, izkušnja, Bit, resnica in Drugi« (Grošelj 2014, 252). Kljub podobni metodologiji, ki fenomenom dopušča, da se sami javljajo in jih je le tako mogoče ustrezno spoznavati, pa je Lévinas kmalu zavzel kritično stališče do nekaterih Husserlovih idej. Naj jih omenimo le nekaj: Glavno nasprotje je Lévinasovo poudarjanje etičnega odnosa do Drugega. Lévinas je tako imel drugačen pristop k reševanju problema zavesti in njene intencionalnosti. Če je pri Husserlu zavest vedno zavest o nečem, pa, poudarja Grošelj, je Lévinas trdil, da je zavest predvsem zavest Drugega. Prav tako je Lévinas čute, ki so pri Husserlu igrali le stransko vlogo, postavil na pomembno mesto in poudaril, da se prvotno intencionalno »[...] dogaja na ravni čutov in telesa kot *toposa* konkretizirane etične odgovornosti – preko telesa se nam Drugi daje v svojem obličju«. (Grošelj 2014, 252). Husserlovo tematizirajočo intencionalnost je smatral za izdajo prvotnega intencionalnega, ki onemogoča pristno mišljenje Drugosti.

3.1.2 MARTIN HEIDEGGER

V času, ki ga je Lévinas preživel v Freiburgu, pa je še bolj kot Husserl nanj odločilno vplival Heidegger, ki je Husserla leta 1928 nasledil kot univerzitetni profesor na Freiburški univerzi. Kljub temu, da se je Lévinas že prej srečal z delom Bit in čas, pa je

to prvič Heideggerja spoznal podrobneje. Heidegger je za razliko od svojega učitelja Husserla teoretski pristop k razumevanju biti prestavil v neposrednost in konkretnost življenjske prakse, pravi Klun. Dr. Branko Klun v svoji spremni besedi k slovenskemu prevodu dela *Težavna svoboda* pravi, da je Lévinasa ta »metodološki premik h konkretnosti življenja, pri katerem posredno odzvanja biblično-krščanska dediščina« (Klun 2012, 401), najprej izredno navdušil, a je kmalu po Heideggerjevi odkriti podpori nacional-socialistični stranki zavzel kritično stališče do njega in njegove misli. Tako kot pri Husserlu se Lévinas od Heideggerjeve misli distancira predvsem zaradi pomanjkanje etike v samih temeljih njegove misli. Heideggerjev premik h konkretnosti »faktičnega« življenja, pravi Klun, predstavlja nevarnost, »[...] da ne obstaja nič drugega kot faktičnost, da obstaja zgolj imanenca življenja, ki ne pozna ničesar onkraj sebe oziroma nad seboj«. (Klun 2012, 402). Klun poudarja, da to brezizhodnost iz faktične danosti predstavlja redukcija človeka na njegovo golo biološko danost, v tem pa Lévinas tudi vidi glavni problem nacistične ideologije in podobnih ideologij, ki ljudi popredmetijo. Tako kot je Lévinas že v odnosu do Husserlovega fenomena kot stvari-na-sebi odgovarjal, da absolutno drugi ni fenomen in ne spada v območje fenomenologije, saj je skrivnost, ki se intencionalnosti izmika, je tudi Heideggerju očital, da intencionalnost popredmeti vse stvari v svetu, tudi ljudi, in onemogoča srečanje s sočlovekom, drugim kot takim, v skrivnosti njegovega obličja. Onemogočen je neposreden odnos, pravi Lévinas, zamenja pa ga posreden odnos. Odnos do drugosti se po Lévinasu ne da zreducirati na razumevanje. Drugi se vedno izmika našemu končnemu umevanju in ravno v tem smislu vedno lahko (in mora) ostaja drugi. V polnem razumevanju in dojetju drugega, ki je mogoče le, ko je ta obravnavan biološko zastavljeno in popredmeteno, se skriva popolna osvojitvev in posedovanje, ki pa sta že, kakor pravi Lévinas, nasilje.

V spremni besedi k delu *Etika in neskončno. Čas in drugi*. nas Kovač opozori še na eno zelo pomembno razliko med Heideggerjem in Lévinasom. Ta razlika se pojavi pri njunem pojmovanju smrti. Pri Heideggerju je smrt »možnost nemožnega«, pri Lévinasu pa ravno »nemožnost možnega«, pravi Kovač. »Heideggerju pomeni smrt možnost doseganja absolutne končnosti, smrt mu je poslednji horizont, medtem ko je za Lévinasa smrt etično absolutno nemožna« (Kovač 1998, 17). Kovač poudari, da je tu moč videti še bistveno večjo razliko med obema mislecema, ki pa tiči v njunih različnih

filozofskih govoricah. Heidegger uporablja ontološko govorico, Lévinas pa etično. A kljub navzoči razliki, si pristopa, pogleda nista nasprotujoča. »Lévinas namreč ne pravi, da ontologija ne bi bila možna. Ravno obratno. Postavlja zahtevo po njenem obstoju, vendar ponavlja, da je zanj ontologija možna le kot nadaljevanje etike« (Kovač 1998, 17-18). Lévinasu gre torej bolj kot za »bit«, za vprašanje kako sploh lahko upravičimo svojo »bit« pred trpljenjem drugega.

Očitno je, da sta oba nemška misleca, tako Husserl kot Heidegger, odločilno vplivala na Lévinasovo misel in mu, kot smo videli zgoraj, nudila metodologijo in izhodišče, ki je potrebno za misel o biti. A, ko Lévinas zavzame kritično stališče do njune fenomenologije, lahko vidimo, da njegov odmik ni le nova smer fenomenologije, pač pa se od njiju razlikuje v samih temeljih in prvih premisah na katerih je njegov filozofski sistem zgrajen. Lévinas, za razliko od obeh nemških fenomenologov, na prvo mesto postavlja etiko. Etiko razume kot primarno filozofijo in zato Heideggerju očita, da »v svoji ontološki razsežnosti ne daje dovolj pomena etičnemu izkustvu odnosa do Drugega« (Grošelj 2014, 252), to izkustvo pa je za Lévinasa veliko bolj temeljno kot razumevanje biti same, še pravi Grošelj.

3.2 JUDOVSTVO

Lévinas je bil rojen v judovski družini, tako je bil v stiku z judovstvom od samega rojstva. Odraščal je v Litvi, kjer je bil v judovstvu tudi vzgajan. Že kot otrok je bral hebrejsko Biblijo in se tudi šolal na judovski gimnaziji.

Z litvanskim judovstvom, pravi Klun v svoji spremni besedi k *Težavni svobodi*, je od 18. stoletja dalje povezana tudi posebna zvrst »judovskega razsvetljenstva«. Ta smer judovstva verjame, da v judovski religiozni tradiciji razum nosi posebej pomembno vlogo. Za razliko od Buba, poudarja Klun, si litvanska rabinska tradicija prizadeva za skrajno dosledno racionalnost. Pomembno je potrpežljivo delo razuma, ki želi interpretirati in razumeti Biblijo in tudi talmudske komentarje. To rabinsko judovstvo se želi izogniti mistični izkušnji in na njej utemeljeni religioznosti. Lévinas pravi, da se v takšnem izkustvu doživlja »sakralno« in ne zares »sveto«. Pravo »sveto«, pravi Lévinas, odkriva jud v razumskem naporu in miselni doslednosti, »ki je sposobna prepoznati zahtevnost etične poklicanosti onkraj čustvenih vzgibov« (Klun 2012, 400). Bog se razodeva v moji pasivnosti, v kateri prepoznam odgovornost do bližnjega in ne v mistični izkušnji, ki bi jo izvedel aktivno, še dodaja Lévinas. Ta pomembna razlika med numinoznim, vzvišenim in »sakralnim« na eni strani ter svobodnim, razumskim in »svetim« na drugi je pomembna tema njegovih judovskih esejev, katero bomo v nadaljevanju še omenjali.

3.2.1 RABINSKO JUDOVSTVO

V delu *Težavna svoboda* si Lévinas prizadeva za to, da bi nam približal pravo rabinsko judovstvo, ki kljub starodavnosti nikakor še ni zastarelo. Prikazana je prav aktualnost judovstva, ki je v Talmudu zavedno ohranjena kot živa Beseda. V prvem eseju *Etika in duh* Lévinas tako pravi, da judovstvo ni zastarela tradicija, ki ga je krščanstvo, preden je samo začelo oblikovati zahod, le podedovalo, pač pa, da skupaj s krščanstvom še vedno močno vpliva na zahodno misel, tradicijo, kulturo in moralo. Lévinas v želji po vrnitvi k pravemu rabinskemu judovstvu, ki temelji na Tori in Talmudu, pravi, da se je sicer tudi judovstvo »moderniziralo« in prevzelo mnogo nacionalizmov, pa tudi vse slabe plati kot

so prepiri, boji in strasti, a poudarja, da »Izrael ni postal slabši od preostalega sveta; samo nehal je biti boljši« (Lévinas 2012, 6). Lévinas pravi, da se je morda »Judovska navzočnost od tega trenutka dalje izražala bolj v sodelovanju ljudi judovskega pokolenja v liberalnih in socialnih gibanjih, v boju za človekove pravice ter za dejavno socialno pravičnost kot pri pridigah v svobodomiselnih sinagogah« (Lévinas 2012, 6). Judovstvo je, ko se je vključilo v okolje, izgubilo svoj lasten jezik in se je bilo zmožno razumeti le skozi izposojen miselni sistem zahoda. Na tem mestu Lévinas poudari, da biti Jud ni nekaj, kar bi lahko opisali kot »nagonsko«. »Ne moreš biti Jud, ne da bi to vedel« (Lévinas 2012, 7). Pripadnost judovstvu predpostavlja znanje in obrednost, ki ohranja in širi zanos, da iz vsega srca želimo dobro. Judovstvo je skrajna zavest, še doda Lévinas.

V tem smislu Lévinas poudarja pomen vzgoje v judovstvu. Lévinas pravi, da vzgoja ohranja vez, ki jo med človekom in Bogom vzpostavlja njuna podobnost – bogopodobnost. Priznavanje bogopodobnosti, priznavanje tega, da so bitja na tem svetu rezultat nečesa, in da kot rezultat nekega vzroka prejmejo tudi dostojanstvo tega vzroka, je skupno vsem judom, kristjanom in muslimanom. Vsi ti veliki monoteizmi pa temu vzroku pravijo Bog, saj uporabljajo isto izrazoslovje, isti jezik. Lévinas pokaže na določene svojstvene lastnosti judovskega monoteizma. »Njihova posebnost ne ogroža, temveč spodbuja univerzalizem« (Lévinas 2012, 17), zato je potrebno monoteizem iskati v Bibliji, ki je prežeta z viri, in ki je skupna judovski in krščanski tradiciji ter obenem ohranja prav posebno judovsko fizionomijo. Lévinas pravi, da s tem misli na »eksegetsko ustno izročilo, ki se je jasno oblikovalo v Talmudu in komentarjih« (Lévinas 2012, 17). Eksegetski način, ki ga je ta tradicija uvedla, predstavlja sestavni del rabinskega judovstva. Judovstvo je namreč rabinsko, pravi Lévinas v svojem spisu *Religija odraslih*.

3.2.2 VZGOJA

Ker judovstvo izvira iz Svetega pisma in Talmuda, katera morata biti skrbno proučevana s pomočjo razuma, je v tej tradiciji vzgoja izrednega pomena. »Namen vzgoje je v judovstvu v tem, da vzpostavi odnos med človekom in Božjo svetostjo ter da v tem odnosu ohranja človeka« (Lévinas 2012, 18). Kot smo videli že zgoraj, Lévinas

pravi, da ta Božja svetost ni numinozno, kot je pri primitivnih religijah, pač pa judovstvo odčara svet in ima iskanje religije v vzhičenosti in sakralnem za jedro malikovanja (Lévinas 2012, 18). Numinozno človeka zanese onstran njegovih moči in tako, pravi Lévinas, žali, če ne celo popolnoma zanika, temeljno človekovo svobodo. To »sakralno« namreč izniči odnos med osebami. Judje verjamejo, da nasprotuje človekovi vzgoji, ki mora ostati v spoštovanju svobodnega bitja, saj je svoboda »pogoj vseh vrednot, ki jih človek lahko doseže« (Lévinas 2012, 19). Sakralno, ki nas prevzame, pa je že nasilje. Pomembna lastnost monoteizema je tako ravno prelom s sakralnim. Ne gre več za to, da numinozne bogove hierarhizira ali pa, da jih med seboj združuje, pač pa jih monoteizem v samem temelju popolnoma zanika. Lévinas pravi, da je judovstvo v tem zelo blizu zahodni misli. »[...] Ni naključje, da talmudske modrece preveva globoko spoštovanje do grške modrosti in da se judovska vzgoja enači z učenjem ter da nevedež ne more biti resnično pobožen« (Lévinas 2012, 19). V talmudskih spisih se duhovnost Izraela pogosto kaže ravno v intelektualni odličnosti, saj ta ne rani dostojanstva človeka, ki je odgovorno bitje, kakor ga rani magičnost, prav tako pa ne uničuje pogojev za prizadevanje, trud in napor, zapiše Lévinas. Za judovstvo je zato urjenje uma izrednega pomena. V prvi vrsti se poslužuje razodetja Tore, sekundarno pa je intelektualna odličnost razširjena na vso védenje. In to je zasidrano globoko v vzgojo. Lévinas v delu Težavna svoboda pravi, da je posledica zagovarjanja človeške samostojnosti in njegovega razumskega domovanja v umni resničnosti, ki poruši numinozno pojmovanje sakralnega, lahko dejansko tudi ateizem. A to tveganje, poudari Lévinas, je treba sprejeti. »Stvarniku gre velika slava, da je postavil bitje, ki ga prizna šele po tem, ko ga je zanikalo in mu oporekalo v tekmovalnosti z miti in z zanesenostjo« (Lévinas 2012, 20). Monoteizem, pravi Lévinas, vsebuje ateizem, a ga sočasno tudi presega.

3.2.3 ETIČNI ODNOS

Lévinas si zastavi retorično vprašanje: kako bo torej judovstvo združilo željo po transcendenci in zahtevo po svobodi? Nanj odgovori: »Tako, da bo navzočnost Boga občutilo skozi odnos s sočlovekom« (Lévinas 2012, 21). Etični odnos je torej v judovstvu ta odnos, ki omogoča stik z zunanjim bitjem, ne da bi ogrožal ali zanikal človeško samostojnost in njegovo svobodo. Ta odnos človeško samostojnost namreč ravno vzpostavi. Prav v odnosu s Tistim, zunanjim, ki ga duša nikakor ne more

vsebovati, vidi judovstvo resnično transcendenco, pravo presežnost in nedoumljivost. Lévinas tu vpelje skrajno etično komponento takega odnosa in pravi, da se Jaz znajde čisto sam v stanju neravnovesja in je »podoben tistemu, ki je že svojevoljno in nasilno pohodil bližnjega« (Lévinas 2012, 22). Zavest o sebi je torej neločljivo povezana z zavestjo o pravičnosti in nepravičnosti – je pravzaprav sočasna zavesti o moji naravni nepravičnosti. Lévinas pravi, da je zavest o sebi zavest o škodi, ki sem jo povzročil bližnjemu. Moralna zavest torej predstavlja osnovni način zavesti o sebi. »Biti za sebe že pomeni vedeti, kakšno napako sem storil do bližnjega« (Lévinas 2012, 23). In ravno »dejtvo, da je moj bližnji, ga umešča v višjo razsežnost, v razsežnost ideala, božanstva in skozi odnos z bližnjim sem v odnosu z Bogom«. (Lévinas 2012, 23)

Moralni odnos združuje torej zavest o sebi in zavest o Bogu. Etika v judovstvu ni posledica pogleda na Boga. Etika je v judovstvu ta pogled sam. »Etika je gledanje« (Lévinas 2012, 23). V judovstvu, pravi Lévinas, »spoznati Boga« pomeni »vedeti, kaj moramo storiti«. Bistveno je torej, da ta etični odnos, v katerem je bližnji absolutno drugi, vendar ta radikalna drugost, ki me zadeva, ne uničuje in ne zanika moje svobode, nastopi, še preden sploh pride do nasprotovanja znotraj svoboščin, »je še pred vojno«, pravi Lévinas, »ki po Heglu začenja zgodovino« (Lévinas 2012, 24). Judovstvo torej razume etični odnos kot vmesno sfero med svobodnim vernikom in radikalno presegajočim Bogom. Obe sferi povezuje in ju tudi ohranja. Tu se odvija desakralizacija sakralnega. Lévinas pravi, da je pravičnost, ki jo izkazujemo drugemu, svojemu bližnjemu, ta, ki judu podarja nepresežno bližino z Bogom.

3.2.4 OBRED

Ko govori o judovstvu vpelje Lévinas tudi pomemben pojem obreda. Pravi namreč, da judovska obredna postava predpisuje strogo disciplino, ki teži k tej pravičnosti. »Obličje bližnjega je zmožen prepoznati le tisti, ki je bil sposoben svoji lastni naravi naložiti stroga pravila« (Lévinas 2012, 24). Čeprav je sama obredna kretnja brez notranje moči, pa Lévinas poudarja, da se brez nje duša ne bi znala dvigniti k Bogu. Pot, ki vodi k Bogu, vodi k človeku in pot, ki vodi k človeku, nas ponovno privede do obredne discipline ter vzgoje samega sebe, pravi Lévinas. Po Lévinasu je veličina te vzgoje v

vsakodnevni rednosti. Postava za juda predstavlja napor, a ob enem je v njej veselje iz katerega se hrani vse religiozno življenje, še zapiše Lévinas v Težavni svobodi.

4. ETIKA

V poglavju o judovstvu smo videli kako je etika neločljivo povezana z judovstvom in kako je v judovstvu pravi odnos ravno etični odnos. Gledena to, da je bil Lévinas vzgajan v skladu z judovsko tradicijo, torej ni čudno, da v njegovi misli filozofija izvira iz etike in ne obratno, kot je to v zahodni filozofiji ustaljena navada. Za Lévinasa je torej etika primarna, in sicer tako zelo, da Lévinas sam na novo »interpretira« celo samo besedo filozofija, ki je ne pojasnjuje v skladu s tradicionalno uveljavljeno razlago (»ljubezen do modrosti«), pač pa jo pojasni kot »modrost o ljubezni«.

4.1 NASILJE

Lévinas pravi, da bi lahko dvoumen izraz »duhovno življenje« morda uspeli določiti tako, da bi iz njega izključili vsakršno nasilje. Vendar pa Lévinas pojem nasilja razširi (iz zgolj vojaškega osvajanja ali na primer represije totalitarne države) na prav vsako dejanje, pri katerem se obnašamo, kot bi bili sami – kot da je zunaj celotno vesolje le zato, da sprejme to naše dejanje. »Torej je nasilno tudi vsako dejanje, ki ga prestajamo, ne da bi pri njem v polnosti sodelovali« (Lévinas 2012, 8). Lévinas poudari, da je v tem smislu nasilna praktično vsa vzročnost, že izdelava stvari in zadovolitev potrebe; boj in vojna, ko v bližnjem iščeta šibkost, ki ga izdaja; poetična pijanost in vzhičenost; strah, derget in strast »Sakralnega« - vse to je nasilje.

Ali je torej vzrok brez nasilja možen? Lévinas odgovori, da sta razum in jezik zunaj nasilja, saj nič ne more udariti razuma, jezik pa deluje tako, da pri delovanju ni podjarmljen – podjarmljen ni niti kadar posreduje ukaz, pravi Lévinas. Na tem mestu izpelje, da če razum in jezik zares izključujeta nasilje, »bi morala globoka vez povezati razum, jezik in moralo. In če naj bi religija sovpadala z duhovnim življenjem, potem mora biti v svojem bistvu etična« (Lévinas 2012, 8-9).

Čudež vseh čudežev je po Lévinasu dejstvo, da prek pogovora izstopimo iz reda nasilja. Čudežnost tega izstopa iz nasilja pa se kaže v sami naravi pogovora, saj se vedno odvija

med mano in (nekom) drugim. Govoriti pomeni spoznavati drugega in se dati spoznati drugemu. »Drugega ne le spoznamo, temveč ga tudi *pozdravimo*. Ga ne samo imenujemo, ampak tudi pokličemo. Če to povemo s slovničnimi izrazi, se drugi ne pojavi le v imenovalniku, temveč tudi v zvalniku. Ne mislim le na to kar je on zame, temveč tudi, istočasno in celo prej, kar sem jaz zanj« (Lévinas 2012, 9-10). Tu že vidimo kako se zarisuje misel, da se preko odnosa z drugim odpira globoko polje etike.

4.2 DRUGI

V judovski in tako tudi Lévinasovi etiki nosi osrednjo vlogo pojem »drugega«. Gre za razumevanje bližnjega, pri čemer bližnji, kljub njegovi bližini, vedno ostaja radikalno drugi. V tem je čutiti fenomenološki pristop, metodologijo spoznanja, kjer se drugi pojavlja sam in ga spoznavamo le skozi zavedanje nepremostljive drugačnosti. A za razliko od fenomenov, ki jih poskušamo spoznati ter z znanjem osvojiti in zapopasti, nam oseba, ki jo v drugem prepoznavamo, radikalno zapopadanje onemogoča, hkrati pa nam odpira možnost stika s presežnim, najvišjim, z Bogom.

Drugi se me vedno tiče, zapiše Kovač v svoji spremni besedi k delu Etika in neskončno. Čas in drugi. Drugi se me tiče v dveh pomenih in sicer fenomenološko fizično, prav tako pa tudi etično. Pogoj za izstop iz sebe, svoje lastne zaverovanosti vase, ki mi ga, kot bomo videli kasneje, omogoča stik z obličjem drugega, pa je, »da etično prisluhnem drugemu človeku ter opazim njegovo stisko, nato pa mu odgovorim na njegovo prošnjo ter ukaz« (Kovač 1998, 13). S tem, ko drugemu odgovarjam, se rojevam v odgovorno bitje, ki izstopa iz egocentrizma. Tu ni več govora o vrnitvi »k sebi«, pač pa dokončno najdemo svojo poklicanost v drugem in zanj, poudari Kovač.

4.3 OBLIČJE

V Lévinasovi etiki ima pojem »obličja« izredno pomembno vlogo. Obličje drugega je po Lévinasu to, kar nas kliče k odgovornosti. To obličje drugega nas namreč postavi v radikalno pozicijo asimetričnosti. Po Lévinasu sem jaz vedno bolj odgovoren od

drugega. Lévinas v pojmu obličja ne prepoznava zunanosti in bioloških določenosti obraza, pač pa govori o samem bistvu drugega. V delu *Etika in neskončno: Čas in drugi* Lévinas pravi, da ko opazimo fizične lastnosti drugega, z njim nismo več v pravem, tj. etičnem odnosu. »Kadar opazujemo barvo oči, z drugim nisem v socialnem odnosu. V odnosu do obličja sicer prevladuje zaznava, a tega, kar je za obličje svojstveno, se ne da omejiti le na zaznavo« (Lévinas 1998, 57). Obličje je pomenskost brez konteksta, pravi Lévinas. Še preden se zavedamo in razumevamo, smo od drugega že nagovorjeni, pravi Grošelj v svojem članku objavljenem leta 2014 v reviji *Anthropos*.

Lévinas pravi, da je prva beseda obličja »Ne ubijaj!«. Ta ukaz nastopi takoj s samo pojavitvijo obličja drugega. Poleg klica golega obličja drugega, za katerega moram storiti vse, mi torej obličje drugega prepoveduje ubijanje, prepoveduje umor. Grošelj opozori na težavnost, ki nam jo obličje drugega, poleg tega, da nas odpira za presežno in kliče k neskončnosti, tudi istočasno zadaja: »Obličje drugega pa nas hkrati tudi ogroža in v nas vzbudi občutek šibkosti, ki nas nezavedno poziva k nasilju, k nadvladi, k političnem diskurzu mi-oni, k sovražnemu pogledu na polje izven sebe, na borbo za prevlado« (Grošelj 2014, 254).

A ravno v tej ogroženosti se odpira naša odgovornost, ki v bližnjem prepoznava njegovo ranljivost. Tako sem vselej poklican, da na klic drugega odgovorim. A ko drugemu odgovarjam na njegov klic, sem vselej prepozen, pravi Lévinas. »Drugi je vedno pred nami. Vedno nas prehitveva. Res je, potrebe drugega so vedno večje, kakor pa naše zmožnosti. Vedno kadar odgovorim na stisko drugega, sem že prepozen« (Kovač 1998, 15), zapiše dr. Edvard Kovač v svoji spremni besedi k slovenskemu prevodu dela *Etika in neskončno*.

Preko obličja drugega, ki nas nagovarja, pa že odkrivamo pravi smisel. Grošelj v svojem članku zapiše, da je ta smisel izvorno neodvisen od mene, saj ga ne podeljujem sam, temveč ga le sprejemam. Smisel pa se pogosto kaže v odnosnosti sami, tako glede večpomenskega govora v nagovoru obličja Lévinas lahko zapiše, da »kar je povedano, ne pomeni toliko kot pa samo dejanje povedati. Povedati mi ni toliko pomembno zaradi vsebine in informacije kot zaradi dejstva, da se naslavljam na sobesednika« (Lévinas 1998, 34). V tem dialogu se torej odvija klic drugega in njegov poziv »Ne ubijaj!«, ki

mi zapoveduje, da si do skrajnih meja prizadevam za ohranitev drugosti drugega, ne da bi ga kakorkoli poskušal razumeti skozi samega sebe in ga s tem posedovati, »ubiti«.

4.4 ODGOVORNOST

Kot smo videli, je ves smisel judovske Biblije v tem, da odnos z Božjim poteka skozi odnos s sočlovekom in sovpada z družbeno pravičnostjo (Lévinas 2012, 26). Prav tako smo videli, da odnos s sočlovekom temelji na odnosu »iz obličja v obličje« (face-à-face). Ko Lévinas metaforično pravi, da si Mojzes in preroki ne delajo skrbi zaradi nesmrtnosti duše, ampak zaradi reveža, vdove, sirote in tujca, želi povedati, da je odnos s človekom, kjer se dogaja stik z Božjim, konkretno prijateljstvo, ki se, po Lévinasovih besedah, udejanja v pravični ekonomiji, v kateri vsak človek nosi polno odgovornost.

4.4.1 ODGOVORNOST ZA DRUGEGA

Tudi Bog ne more izbrisati človekove odgovornosti do sočloveka pravi Lévinas. V poglavju *Religija odraslih iz Težavne svobode* Lévinas namreč zapiše, da judovska rabinska tradicija uči, da Bog ne more odpustiti zločina, ki ga človek naredi nad sočlovekom. Še več, Lévinas pravi, da se za razliko od greha, ki ga človek stori do Boga, greh, ki ga človek stori do sočloveka, Boga sploh ne tiče. V tej radikalni samostojnosti človeškega greha se skriva radikalna odgovornost. To odgovornost nosi vsak, ki se dotakne drugega človeka. Lévinas nam pojasni, da »zlo ni neko mistično počelo, ki ga lahko izbrišemo z obredom, ampak je greh, ki ga človek stori nad sočlovekom. Nihče, tudi Bog ne more nadomestiti žrtve. Svet, v katerem odpuščanje postane vsemogočno, je nečloveški« (Lévinas 2012, 27). V eseju z naslovom *Judovstvo* Lévinas zapiše, da je v odgovornosti do sočloveka »moja enkratnost, ki je ne morem preložiti na nikogar drugega, kakor ne bi mogel najti nadomestne osebe za svojo smrt« (Lévinas 2012, 36). Tu vidimo ta globok pomen težke odgovornosti, ki je človeku naložena, sprejme pa jo sam. Judovstvo etično odgovornost do drugega pripelje najdlje, ko pravi, da odgovarjamo, ne samo za bližnjega, pač pa tudi za grehe bližnjega in celo za pravičnega, ki je v nevarnosti, da bo grešil. Težnja po pravični družbi je v judovstvu religiozno dejanje in je, kakor pravi Lévinas, pred vsako osebno pobožnostjo. Rabinska

literatura navaja celo, da so pravični družbi podrejeni celo odrešenje, razodetje in stvarjenje.

4.4.2 IZVOLJENOST

Judovstvo čuti svojo posebno odgovornost tudi v svoji partikularni vlogi v svetu, ki jo zaznamuje izvoljenost. Judovstvo si je, kot pravi Lévinas, s svojim združevanjem Božjega z moralnim, vedno prizadevalo za univerzalnost, vendar razume, da mu je dodeljena posebna izvoljenost, ki pripada tistemu, ki je prejel razodetje. In zaradi dejstva, da izvoljenost primarno ne prinaša privilegija, temveč radikalno odgovornost, Lévinas pravi: »Temeljna intuicija moralnosti je morda v dojetju, da nisem enak drugemu, in sicer v zelo strogem pomenu: bližnjemu sem dolžnik in zato sem neskončno bolj zahteven do sebe kot do drugega« (Lévinas 2012, 29). Lévinas v eseju o Judovstvu pravi, da ideja o izvoljenosti, ki s seboj prinaša radikalno odgovornost, izhaja iz dejstva, da je človek nepogrešljiv za božje načrte. Lévinas celo zapiše stavek: »Človek ni nič drugega kot Božji načrt v biti« (Lévinas 2012, 36).

4.4.3 OPTIMIZEM IN NEENAKOST

Ne glede na to, za kateri vidik etične odgovornosti gre, je pomembno, da omenimo, da Lévinas o tej težavni odgovornosti govori z optimizmom in nas večkrat opozori, da je človek svoji nalogi kos. Tako zapiše: »Možnosti človeškega napora so neomejene« (Lévinas 2012, 28) in v eseju o Judovstvu: »Človek zmore storiti, kar je dolžan« (Lévinas 2012, 36). V eseju *Religija odraslih* pravi, da ta strogi nauk ne vodi v nečloveški brezup, saj potrpežljivi Bog namreč čaka na človekovo vrnitev po grehu, ki ga je storil nad sočlovekom. Pravi tudi, da nazadnje obstaja tudi pomoč pravične družbe, ki jo lahko uživa tudi nepravičnež.

Najbolj temeljna poteza odgovornosti v judovski etiki pa je po Lévinasu radikalna neenakost. V etičnem odnosu se torej med mano in drugim (ali med Izraelom in svetom) vzpostavi bistvena neenakost. »[...] Predpogoj za to, da se enakost lahko pojavi v svetu, je, da so bitja od sebe sposobna zahtevati več kot od drugih, da čutijo, da je od njih

odvisna usoda človeštva in v tem smislu zavzemajo položaj, ki je od človeštva ločen«
(Lévinas 2012, 29).

SKLEP

Videli smo, kako široka in tudi globoka je Lévinasova misel. Kljub temu, da je bil cilj pričujočega diplomskega seminarskega dela izoliran na oris etike, ki jo Lévinas fragmentarno predstavi v delu Težavna svoboda: eseji o judovstvu, pa je potrebno omeniti, da njegova misel zajema širok nabor filozofskih tem, ki jih je predstavljal v svojih delih. Lévinas tako piše o času, smrti, samoti, totaliteti, neskončnosti in mnogih drugih. Svoje globine pa ni vnesel le v filozofsko tradicijo, pač pa je začrtal mnogo novih smeri tudi na drugih področjih. Z vztrajnim trudom razvijanja religiozne misli in razlaganjem Talmuda je veliko doprinesel k razumevanju judovstva in tudi same teologije. Čutiti je, da si je Lévinas načrtno prizadeval stopiti iz gole filozofije in teologije ter etiko postaviti za primat vsej znanosti in védnosti nasploh.

Ta velik preobrat v filozofiji, ko ontologijo, ki v zahodni tradiciji velja za najbolj temeljno filozofsko disciplino, zamenja etika, je zares pomenil velik prelom. Mnogi filozofi in teologi so se tekom zgodovine ukvarjali z etiko in si v povezavi z njo zastavljali tudi najrazličnejše cilje (npr. Nietzschejevo prevrednotenje vrednot in Kantova poskus izgradnje celotnega sistema v Kritiki praktičnega uma). Pri Lévinasu pa je etika poleg cilja tudi izvor in smisel. Ne da bi ontologijo zanikal (nasprotno, ontologijo vseeno zahteva), predstavil jo jev novi luči in jo na nek način tudi že presegel. Obrat je bil dovoljšen, da nove generacije fenomenologov, teologov in mislecev nasploh, mimo Lévinasa preprosto ne morejo več.

Pomembno pa je, da se v našem fenomenološkem diskurzu ne izgubi Lévinasova težnja po konkretnem odnosu z Bogom. Po Heideggerjevem zgledu je tudi pri Lévinasu goli teoretski pristop postavljen v konkretnost življenja. V zrenju iz obličja v obličje Lévinas sluti možnost pobega in neskončnost sólo. Tu je moč čutiti hrepenenje po Bogu in stik z Njim je verjetno Lévinasov končni cilj. Prav verjetno je to cilj vseh verujočih. Razumevanje življenjske konkretnosti Lévinasove filozofije nam odpira njeno pravo globino.

Lévinas je, kljub lastni travmatični izkušnji druge svetovne vojne, vedno ostal zvest svoji misli. Tudi po vojni, ko so mnogi filozofi svojo misel usmerili v reševanje socialne problematike, je namreč ostal zvest metafiziki in judovstvu. S svojo lastno »intelektualno odličnostjo« je v etiko vpeljal veliko število novih pojmov (npr. obličje drugega). V področje etike, ki že dolgo časa hrani posebno mesto za vrednoto enakosti (»enakost vseh«), pa je vpeljal pojem »neenakosti« (ki me dela za bolj odgovornega od ostalih) in s tem že segel dlje od nje.

Sam iskreno menim, da je Emmanuel Lévinas upravičeno pogosto navajan kot eden najpomembnejših filozofov 20. stoletja. S svojo filozofijo je močno vplival na svoje sodobnike in verjetno njegov vpliv nikoli ne bo nehal navdihovati novih, prihajajočih mislecev. Jacques Derrida je poleg znanega »a-dieu« med govorom na Lévinasovem grobu dejal, da je Lévinas »uspel izreči tisto, kar se je on sam trudil povedati vse življenje, ne da bi mu uspelo« (Kovač 2006, 136).

POVZETEK

Diplomsko seminarsko delo poskuša služiti kot oris Lévinasove etike, kakor je bila načrtana v njegovem delu Težavna svoboda: eseji o judovstvu.

Lévinas, ki je odraščal v Litvi in bil vzgajan v judovski tradiciji, je svojo miselno pot začel že zelo zgodaj z zanimanjem za Sveto pismo, predvsem Toro, ki jo je že kot otrok bral v hebrejščini. Poleg drugih vplivov, ki so ga izoblikovali v filozofa, kot so: književnost ruskih klasikov, doživetje druge svetovne vojne kot vojak v francoski vojski in nato kot ujetnik v taborišču ter tudi posamezne osebnosti kot na primer Léon Brunschvicg, sta odločilno vlogo pri vplivu nanj odigrala fenomenologija in judovstvo samo.

Kljub prvotnemu navdušenju nad Husserlom in Heideggerjem, se je od njune misli kasneje distanciral. Etiko je postavil na prvo mesto – kot primarno filozofijo in na njenih temeljih zgradil svoj filozofski sistem.

Ključna za njegovo etiko je pojem »drugega«. Gre za etični odnos z bližnjim, ki mi s svojim obličjem zapoveduje »ne ubijaj«. Njegove »drugosti« namreč nikakor ne morem izničiti, kakor to lahko storim pri stvarnih fenomenih, ki jih s svojim spoznanjem zapopadam, obvladam, osvojim in tako posedujem. Drugi se mi vedno izmikata in ostajata zame popolnoma nedosegljivi. V tem odnosu z neulovljivim drugim, ki me vedno prehitava in presega, pa se po Lévinasu odpira stik z radikalno presežnim – z Bogom.

Za bližnjega, ki me s svojim obličjem kliče k odgovornosti zanj, popolnoma odgovarjam, ne da bi smel računati, da je njegova odgovornost odgovarjati zame. Lévinas sam citira Dostojevskega iz Bratov Karamazovih ko pravi: »Vsi smo za vse in pred vsemi krivi, toda jaz bolj kot vsi drugi« (Lévinas 1998, 65).

Ključne besede: Lévinas, etika, judovstvo, Težavna svoboda, Drugi, obličje, odgovornost, fenomenologija

SUMMARY

The paper endeavors to provide an overview of Lévinas's ethics as outlined in his work *Difficult Freedom: Essays on Judaism*.

Lévinas was born and raised in modern-day Lithuania in a traditional Jewish family. He showed an interest in the Scriptures at a very early age, particularly the Torah, which he began reading in Hebrew as a child. There were several factors that exerted a big influence on the young Lévinas and helped him on his philosophic path, among them classic Russian literature, the Second World War (in which he participated first as a soldier and later on a captive in a concentration camp) and renowned figures such as Léon Brunschvic. The most important factors, however, were phenomenology and Judaism itself.

Despite his early enthusiasm for Husserl and Heidegger he later distanced himself from the two philosophers. He put ethics above everything else, regarding it as the primary philosophy and built his own philosophic system on the foundations of ethics.

The Other occupies a central role in Lévinas's ethics. The term deals with one's relationship with another person through the face. The Other's face gives us the order not to kill. We cannot annul his Otherness as we can with other material phenomena, which we can comprehend, control, conquer and thus possess. The Other constantly eludes us and remains outside of our reach. According to Lévinas the relationship with God – he, who is all-elusive – is reflected in this relationship with the unreachable Other that is always ahead of us.

Our fellow man demands of us responsibility for him and we are fully responsible without expecting him to be responsible for us in return. Lévinas himself quotes Dostoevsky in *Brothers Karamazov*: "Each of us is guilty before everyone for everyone, and I more than the others".

Keywords: Lévinas, ethics, Judaism, phenomenology, *Difficult Freedom*, Others, face, responsibility

REFERENCE

Grošelj, Jon. »Lévinas: od obličja do odgovornosti«. *Anthropos*, št. 235-236 (2014),3-4.

Heidegger, Martin. *Bit in čas*. Ljubljana: Slovenska matica, 1997.

Hribar, Tine. *Fenomenologija I*. Ljubljana: Slovenska matica, 1993.

Husserl, Edmund. *Kartezijanske meditacije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1975

Klun, Branko. 2012. »Težavna svoboda pred obličjem drugega«. V: Emmanuel Lévinas. *Težavna svoboda*. Celje: Mohorjeva družba.

Kovač, Edvard. 2006. »Jacques Derrida: Izbrani spisi o religiji.« V: *Philologos 1*, Kud Logos, 121-160. Ljubljana: KUD Logos.

Kovač, Edvard. 1998. »Vznemirjujoča neskončnost«. V: Emmanuel Lévinas. *Etika in neskončno. Čas in drugi*. Ljubljana: Družina.

Lévinas, Emmanuel. *Etika in neskončno. Čas in drugi*. Ljubljana: Družina, 1998.

Lévinas, Emmanuel. *Težavna svoboda: eseji o judovstvu*. Celje: MD, 2012.

Sruk, Vlado. *Filozofija*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995.